

Проф. др Стево Пашалић

Педагошки факултет Универзитета у Источном Сарајеву

ПОЛНЕ И РОДНЕ (НЕ)ЈЕДНАКОСТИ ИЗ ДЕМОГРАФСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

У раду се полази од синтагме „позиција жене у друштву“, која се у демографији уважава као важан културолошки фактор демографског развитка и транзиционих промјена. Указује се на квалитативне помаке у женском статусу и истовремено открива актуелност овог питања, не само у традиционалним, већ и модерним грађанским друштвима. С друге стране, објашњава се значење пола као биодемографске детерминанте и уводи појам рода који претходним појмовима даје нову димензију и интегрисхе их. Истиче се и да успостављање родне равноправности постаје релевантан елемент популационе политике. Низ примјера о демографским промјенама из различитих друштава, у чијој се позадини налазе родни режими, илуструју глобалност патријархалног поретка.

Имајући у виду све већи интерес стручне, али и шире јавности за проучавање родне статистике (анализа родних аспеката статистике треба да укаже да ли је у друштву присутна полна дискриминација), у раду су приказани подаци који се односе на положај жене у друштву.

Кључне ријечи: Демографија; Родне неједнакости; Жене.

1. УВОД

Полна припадност представља један аспект социјалног статуса. Символично значење појма жена и њена друштвена улога културно су обликоване и историјски и просторно зависне. Извјесна тумачења говоре да је патријархат у западним културама превазиђен још прије три вијека, укидањем феудалне породице. У том случају, статус жена више не би био актуелан у западној цивилизацији, јер се престанком патријархата статус жена трансформише и укида њихова друштвена подређеност. Позиција жена у друштву, ипак, не губи на актуелности

са модернизацијом и слабљењем патријархата. Напротив, све је присутнија у јавној мисли развијених земаља.

Патријархални поредак, међутим, није операционализован само на породичном нивоу и нивоу појединих друштава. У феминистичкој доктрини се наглашава да је и „западно друштво“ бинарно. Свакодневни живот, социјалне релације и структуре подупрте су бинарним мушко-женским кодом, па свјетски систем, мање или више, представља глобалну патријархалну заједницу у којој су само облици патријархата различити. Стога се може рећи да је патријархат укинут *de iure*, али не и *de facto*. Најјачи аргумент је да не постоји ниједно познато друштво у којем жене као група посједују моћ доношења одлука о мушкарцима.

Социјални статус жена обликује и демографска понашања, па као социјална детерминанта развитка становништва није непознат ни нов. Бинарна подјела утиче на низ појава и процеса од којих многи имају демографске импликације. Опште је позната асиметрија економске активности мушког и женског становништва, која је непосредан израз двоструког друштвеног кода. Од посредних релација, највише је елабориран утицај жена у друштву на ниво фертилитета. У патријархалним друштвима, позиција жене одређена је њеним репродуктивним својствима, а рађање јој обезбјеђује статус. Висок фертилитет, стога, јесте иманентан традиционалним друштвима.

Демографска транзиција подразумијева да са процесом модернизације и макроекономских трансформација долази и до промјене статуса жена. Из фазе када је доминантна улога жене била улога мајке, у току транзиције стигло се у фазу када је та улога само једна, и свакако није доминантна. Модерна друштва смањују неједнакост између полова. Број улога жена се умножава, па мајчинска долази често у колизију са другим. Управо из тих колизија, и даље постојећих (софистициранијих) дистинкција мушко-женских позиција, извиру нове актуелности, нова поимања проблематике, нове теме, нове демографске импликације.

Анализа родних аспеката статистике је битна, јер доприноси спознаји да у друштву постоји невидљива, али веома присутна дискриминација, подиже се свијест и жена и мушкараца о вриједностима, квалитетима, значају и коначно бројчаној снази жена. Развој такозване родно сензитивне статистике је веома важан за идентификовање и отклањање неравноправности у друштву, али и за напредак друштва као цјелине.

2. ПОЛ И РОД

Ако је пол основ социјалних диференцијација, да ли се он може посматрати само као биолошка детерминанта? Пол је једно од основних обиљежја човјека, па самим тим и становништва. Посматрано на глобалном нивоу, пол као биолошка детерминанта и полни састав становништва представљају предмет најуже области демографских истраживања. Разлике у демографским феноменима са аспекта пола давно су уочене, па се обиљежје „пол“ користи за спецификацију аналитичких демографских показатеља. Поремећаји у полној структури имају своје демографске импликације, јер дјелују на све елементе природног кретања становништва (обим склопљених бракова, фертилитет, морталитет), али и старосну и социо-економске структуре становништва.

Временом, број улога жене се повећава, али се трошење женских ресурса унутар породице не смањује. Она постаје произвођач, у глобалу мање признат него мушки. Развојем савременог друштва родне разлике се ублажавају, док су у традиционалним друштвима важећи стереотипи веома строги. Свако одступање од њих је неуобичајено, а често је анатемисано и санкционисано.

Прва фаза *gender* истраживања била је базирана на супротстављености појмова пол и род. Нова фаза има нови приступ. Њега објашњава навод *Scotta* (1988) да „не можемо само гледати у тијело да бисмо утемељили широм свијета потврђене тврдње о мушко-женским разликама...”. Појам рода у новијој употреби је шири, он се не позиционира више као супротност појму пол на релацији биолошко-друштвено, већ га обухвата.

У овом раду се не полемише о различитим режимима, њиховим елементима, политичким аспектима, облицима патријархата, и различитим контекстима *gender* истраживања. Намјера је да се родни режими сагледају из демографске перспективе, само у оним феноменолошким аспектима са којима је конекција непосредна и очигледна, и у којима су истраживања и демографска статистика појаснили релевантност рода као демографске детерминанте. Родне улоге и неједнакости се уважавају као фактор демографског развитка и као кључ тумачења појединих демографских показатеља.

3. РОДНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

Важност родних питања у демографији очигледна је у програмима универзитетских студија из демографије и размјени научне мисли на конференцијама о становништву. Већина универзитета који пре-

тендују да формирају савремене и актуелне студије укључили су „gender” курсеве у демографске програме.

Питање родних улога данас је једна од најактуелнијих истраживачких тема. *Колико је дуг пут до успостављања родних једнакости?* Бројни су чланци у којима се дају детаљна упутства како постати идеална жена, уз препоруку да „*добра жена увијек зна гдје јој је мјесто*”. На Новом Зеланду, 1957. године, земљи која је прва дала право гласа женама, вођена је јавна кампања о родној равноправности. Једна парола била је: „*Иста плата за исти посао*”. Ни пола вијека касније, овакав став није прихваћен свуда. Пут ка родној равноправности је очито дуг.

У стручној литератури се дубока укоријењеност патријархата и родних неједнакости објашњава постојањем амбивитетности, односно стањем у којем појединци – актери одржавања родног режима, нису свјесни постојећих противрјечности. Њихов најчешћи одговор у дискусијама о родним улогама и асиметријама је да су оне „природне” и „нормалне”. При томе би „природно” вјероватно требало тумачити као „биолошки условљено”, као аргумент који „руши све пред собом” иако друштво већ одавно не функционише по физиолошким принципима, а „нормално” као нешто што не одудара од уобичајеног. Стереотипи се тешко напуштају и често руководе понашањима и емоцијама. Стога је сензитивност јавности и појединца за проблеме родне неједнакости врло ниска.

Још увијек важећа подјела на јавно-мушко и породично-женско наводи се као кључна одлика породичног живота, по којој жене треба да улажу све своје физичке и емоционалне капацитете, жртвују се, брину о немоћнима, и то без сатисфакције (или зарад лажне глорификације „незамјењиве женске руке”) врло је јака и присутна, мање или више, у готово свим друштвима. Разбијање породичних родних стереотипа је, чини се, последња, али и најтежа препрека на путу ка успостављању родних равноправности. И док се поједина грађанска друштва приближавају циљу, пред другима је дуг и тежак пут. Тако је на почетку 21. вијека демографија и даље у служби детектовања димензија родних неједнакости. Можда ће нас још увијек далек родни баланс увести једном у нове демографске режиме и токове.

3.1. Род и полни састав становништва

Паралелно са родним улогама конструисане су и представе о „важности” одређеног пола. Као резултат тога јављају се полне преференце. „Кога друштво више воли”, демографски је веома лако илу-

стровати. Обим репродукције је неријетко руковођен потребом да се роди син. Рађања се одвијају све док се не задовољи жељени полни састав. До тог тренутка контрацепција је неприхватљива. Фаворизација мушке дјеце престаје тек у савременим друштвима, али је у појединим земљама и даље незаобилазна детерминанта плодности. Ова појава има дубоке културолошке коријене у Јужној Азији. Примјери Индије и Кине, гдје преферирање мушког потомка значајно утиче на полну структуру укупног становништва, у демографији су етаблирани и детаљно истражени на основу расположивих података.

Ранији начини утицаја родности на полни састав становништва подразумијевали су постепену регулацију, путем неуједначене бриге о дјечи различитог пола, што је доводило до повећане смртности дјевојчица. Фаворизација мушке дјеце присутна је и данас у неким срединама. Феминитет умрле одојчади у Кини је у порасту, са 0,95 у 1981. на 1,46 у 2000. години. Кад нема полних дискриминација, стопа смртности мушке одојчади би требало да буде 22 % већа од женске, док је 2000. смртност женске дојенчади у Кини била већа за 46 %. У срединама у којима постоји фаворизација мушке дјеце, смртност женског становништва је повећана и у фертилном раздобљу. Полни састав дуго је био регулисан повећаним морталитетом жена. Данас се природна полна равнотежа, која се успоставља механизмом „полна структура живорођених“ у овим земљама нарушава полно селективним абортусима. Ултразвучна технологија и рано детектовање пола фетуса створили су могућност за елиминисање правилности и предвидивости полног састава. У кинеској популацији, стопа маскулинитета живорођених порасла је у посљедњој декади са 111 на 117 (политика једног дјетета).

У сеоским срединама Индије, због великог значаја дјечијег рада, постоје веома јаке полне преференце. Осим тога, обичај да дјевојке морају обезбиједити богат мираз за удају, економски је неподношљив за бројно сиромашно становништво. Тако, рођење сина, за разлику од рођења ћерке, представља економску сигурност.

Полна диференцијација морталитета испољава се као демографска правилност по којој је смртност мушкараца већа од смртности жена. Самим тим, просјечан животни вијек мушкараца краћи је него код жена, и то од двије до осам година у просјеку. Узроци неравнотеже тражени су у биолошким предизпозицијама везаним за репродуктивну способност жена.

Демографска транзиција морталитета по многим се реализује борбом мајки за здравље и живот дјеце. Успјешност те борбе зависи

од образовања и социјалног статуса жена, који су признат и бројним истраживањима потврђен фактор обарања морталитета.

3.2. Родни парадокси у социо-економским структурама становништва

Најочигледније релације родних диспропорција присутне су у социо-економским структурама, не само у неразвијеном дијелу свијета, већ и у земљама које важе за модерне и демократске.

Родне режиме је демографски најлакше документовати путем показатеља о образовању. Родна асиметрија у образовању је изузетно велика на глобалном нивоу. Од укупног броја неписмених у свијету, двије трећине су жене. Од 130 милиона дјеце која не иду у школу, 60 одсто су женска дјеца, од 100 милиона дјеце која школу напуштају, 66 одсто су женског пола (*CEDPA*, 1996). Ипак, у овој друштвеној структури направљени су највећи помаци, а у појединим друштвима родне разлике у образовању су избрисане. То пружа често замагљену слику о укидању родних разлика, јер образовање је само једна област у којој је смањивање диспропорција политички одобрено. Зато је нужно провјерити да ли су ови помаци праћени другим помацима у позицији женског рода у јавној и приватној сфери.

У транзиционим друштвима бивших социјалистичких земаља, као што је Србија, па и Босна и Херцеговина, образовање је не само евидентно постпјешило друштвену покретљивост жена навише, већ је и на индивидуалном нивоу имало непроцењив трансформацијски потенцијал у артикулацији субјективитета и генералног побољшања положаја у породици или изван ње. Пораст образовања жена имао је изузетан, можда и кључни, значај за трансформацију њихове друштвене позиције, али и за промјене у демографским процесима, јер је образовни ниво покренуо нова демографска понашања.

Економске структуре пружају бројне доказе о родној неједнакости, почевши од обима активности, запослености и зарада. Највеће резерве радне снаге крију се у женском становништву, а проценат искоришћености женског радног контингента у традиционалним друштвима је екстремно мали. Но, посебан куриозитет, изузетно присутан у *gender* истраживањима, представља женски неплаћени рад. Ако се узму у обзир активности које жене обављају у домаћинствима, слободно се може рећи да оне остварују двије трећине радних сати у свијету, али је већина тог рада неплаћена. Кад би тај рад обављао неко други, а не супруге, морао би бити плаћен. Зато постоје увјерења међу неким економистима да друштво заправо функционише захваљујући неплаћеном женском раду, да економија почива на њему.

Размишљајући о родним дисбалансима у социо-економским структурама, склони смо да вјерујемо да је то модел присутан у неразвијеним друштвима. Родна статистика показује да у модерним заједницама постоји мимикрија родних противрјечности. Драстичнији примјер родних диспропорција присутан је у земљама гдје су жене мање плаћене за исти или сличан рад. Међу њима су оне које важе за најдемократскије.

Родне неједнакости огледају се и у сектору власништва. Према подацима УН, прије четврт вијека жене су обављале двије трећине радних сати у свијету (плаћени и неплаћени рад), зарађивале 10 % свјетског дохотка, а посједовале 1 % приватног власништва на земљи.

4. СТАТИСТИЧКА СЛИКА ЖЕНА И МУШКАРАЦА У НЕКИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПЕ

Имајући у виду све већи интерес стручне, али и шире јавности за проучавање родне статистике (анализа родних аспеката статистике треба да укаже да ли је у друштву присутна полна дискриминација), у раду су приказани подаци који се односе на положај жена у друштву.

У прилозима су приказани статистички подаци о женама и мушкарцима у одабраним земљама.

Табела 1 – Укупно становништво у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе 2006. год.

Држава	Укупно у 000	Жене у 000	Мушкарци у 000	Стопа фертилитета жене на 100 мушкараца
Албанија	3147	1587	1560	102
Босна и Херцеговина	3912	2013	1 899	106
Француска	69723	31145	29578	105
Хрватска	4556	2363	2193	108
Италија	58140	29920	28219	106
Македонија	2037	1021	1016	100
Њемачка	82716	42308	40408	105
Русија	142537	76458	66080	116
Словенија	1966	1006	960	105
Србија	7396	3801	3595	106

Извор: <http://unstats.un.org>

Табела 2 – Просјечна годишња стопа фертилитета (2000–2005) у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе

Држава	Стопа адолесцентног фертилитета (на 1000 жена узроста 15–19)	Стопа укупног фертилитета (SUF)
Албанија	16	2,3
Босна и Херцеговина	-	1,3
Француска	14	1,9
Хрватска	15	1,4
Италија	7	1,3
Македонија	25	1,5
Њемачка	11	1,3
Русија	30	1,3
Словенија	6	1,2
Србија	25	1,6

Извор: <http://unstats.un.org>

Табела 3 – Очекивано трајање живота при живорођењу (2000–2005) у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе

Држава	Жене при живорођењу	Мушкарци при живорођењу	Жене при старости од 60 година	Мушкарци при старости од 60 година
Албанија	77	71	21	17
БиХ	77	71	20	17
Француска	83	76	26	20
Хрватска	78	71	21	17
Италија	83	77	25	21
Македонија	76	71	20	17
Њемачка	81	76	24	19
Русија	72	59	19	14
Словенија	80	73	23	18
Србија	75	70	19	16

Извор: <http://unstats.un.org>

Табела 4 – Удио младих до 15 година и удио старих у укупном становништву у % по полу, у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе, 2005.

Држава	Укупно до 15 год.	Жене 60 и више год.	Мушкарци 60 и више год.
Албанија	27	13	11
Босна и Херцеговина	17	21	17
Француска	18	24	19
Хрватска	16	25	18
Италија	14	28	23
Македонија	24	17	14
Њемачка	14	28	22
Русија	15	21	12
Словенија	14	24	17
Србија	15	25	20

Извор: <http://unstats.un.org>

Табела 5 – Обухват универзитетским образовањем 2004. (у %), у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе

Држава	Однос студената и одговарајуће групе становништва – жене	Однос студената и одговарајуће групе становништва – мушкарци	Удио жена – студената у укупном броју студената
Албанија	20	13	62
БиХ
Француска	63	49	55
Хрватска	42	35	53
Италија	72	54	56
Македонија	33	23	57
Њемачка
Русија	79	58	57
Словенија	86	62	57
Србија	49	37	56

Извор: <http://www.uis.unesco.org>

Табела 6 – Економска активност у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе

Држава	Година	Жене – удио активних (15+)	Мушкарци – удио активних (15+)	Удио жена у групи активног становништва
Албанија	2002	49	71	44
БиХ	
Француска	2004	49	62	46
Хрватска	2001	45	62	44
Италија	2003	37	62	39
Македонија	2004	40	63	39
Њемачка	2004	49	65	44
Русија	2004	60	70	49
Словенија	2004	53	65	46
Србија	2005	45	63	43

Извор: <http://laborsta.ilo.org>

Табела 7 – Незапослени по полу (у %), у земљама Западног Балкана и већим земљама Европе

Држава	Год.	Жене – удио незапослених (15+)	Мушкарци – удио незапослених (15+)
Албанија	2003	18	13
БиХ	2003
Француска	2004	11	9
Хрватска	2004	16	12
Италија	2003	12	7
Македонија	2004	38	37
Њемачка	2004	10	12
Русија	2004	8	8
Словенија	2004	6	6
Србија	2005	26	17

Извор: <http://laborsta.ilo.org>

5. ЗАКЉУЧАК

Демографија, као наука која се бави квантификацијом одређених појава у становништву и која „оперише великим бројевима“, нуди експлицитне доказе мушко-женских диференцијација. На тај начин даје најбољу потврду глобалних родних неједнакости и дугорочности патријархалног наслеђа. Осим тога, демографија кроз компаративну анализу демографског развитка различитих друштава омогућава сагледавање утицаја родних режима и ефеката промјена унутар њих.

Проблематика родности је интердисциплинарна и њен домен је веома широк. Овим питањем баве се право, социологија, политика, медицина, антропологија, географија, итд. Међу њима је, свакако, и демографија.

Низ примјера о демографским појавама из различитих друштава, у чијој се позадини налазе родни режими, илуструју глобалност патријархалног поретка. Сумира се и какво је мјесто демографије у истраживању родних (не)једнакости и какву нам перспективу о начину и брзини успостављања родне равноправности она нуди. Демографија се приказује као дисциплина која има незамјењиво мјесто у испитивању родних неједнакости, првенствено на глобалном нивоу. Развојем квалитативних метода у демографији и њеним поимањем као мултидисциплинарне науке, демографија постаје још блискија проблематици „женског питања“.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Благојевић, Марина, *Жене и мушкарци у Србији 1990–2000; уродњавање цијене хаоса*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд 2002;
2. *Gender Equity – Concepts and Tools for Development*, Washington: The Centre for Development and Population Activities, Washington 1996;
3. Деверџић, Мирјана, *О природном кретању становништва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006;
4. Lerner, Gerda, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York 1986;
5. Пејтман, Керол, *Полни уговор*, Феминистичка 94, Београд 2001;
6. Пашалић, Стево *et. al.*, *Демографски развој и популациона политика Републике Српске*, ИП Младост, Бијељина 2006;

7. Пашалић, Стево, *Демографски губици у БиХ 1991–2011*, Републички центар за истраживање ратних злочина, Бања Лука 2012;
8. Scott, Joan, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York 1988;
9. Смиљанић, Вера, „Развој полног идентитета“, *Психологија* 3-4/1985.

Professor Stevo Pašalić, LL.D.

Faculty of Pedagogics,
University of East Sarajevo

DEMOGRAPHIC ASPECT OF SEX AND GENDER (IN)EQUALITY

Summary

The paper analyzes the meaning of the phrase „the woman's status in the society” that is recognized in demography as an important cultural factor of demographic development and transitional changes. The analysis indicates qualitative shifts in the woman's status and simultaneously reveals its importance at present, not only in traditional, but also in modern and developed societies. On the other hand, it explains the meaning of sex as a bio-demographic determinant and introduces the concept of gender that sheds another light on the concepts of sex and women's status in the society and integrates them. It also stresses the establishing of gender equality as an important element of population policies. The global dimension of the patriarchal society is illustrated through a series of examples of demographic phenomena from various societies.

Key words: *Demography; Gender inequalities; Women.*